ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024.11 (1)
қаңтар-наурыз

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)
Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институтыдиректорының орынбасары. (Қазақстан)
Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнологияинститутының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)
Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтыныңдиректоры. (Қазақстан)
Вернер Кунтhиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (MississippiValley State University). (АҚШ)
Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фарабиатындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)
Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезоватындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)
Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай жәнеОрталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)
Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)
Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)
Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)
Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)
Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)
Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)
Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)
Сыдықов Ерлан Бәттащұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)
Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астанақаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)
Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих жәнеэтнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:
050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28
РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Сайт журнала: https://edu.e-history.kz

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно- Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür AraştırmaMerkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийскогонационального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожахметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института историии этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.
Editorial and publisher address:
28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan
RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan
Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: https://edu.e-history.kz

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History andEthnology. (Kazakhstan)
Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK.(Kazakhstan)
Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)
Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)
Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)
Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)
Karibayev Bereket Bakhytzhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)
Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic ofKazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)
Kozhirova Svetlana Bassievna — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chineseand Asian Studies. (Kazakhstan)
Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)
Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)
Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)
Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)
Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)
Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for IslamicHistory, Art and Culture. IRCICA (İslвm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)
Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)
Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of GermanArchaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)
Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of theRepublic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)
Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of Historyand Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology.(Kazakhstan)
Kapaeva Aizhan Tokanovna— Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of Historyand Ethnology. (Kazakhstan)
Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology.(Kazakhstan)

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal "edu.e-history.kz"
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 1, pp. 24–36, 2024
Journal homepage: https://edu.e-history.kz

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_37_1_24-36

THE ACTIVITIES OF THE UNION OF CINEMATOGRAPHERS OF KAZAKHSTAN IN THE POSTWAR YEARS (1946–1970)

Satbay Tastanbek[1], *Talgat Zholdassuly*[2*]

[1]Korkyt Ata Kyzylorda University
(29A, Ayteke Bi Str., Kyzylora, 120000, Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, acting associate professor
https://orcid.org/0000-0002-0697-7686. E-mail: dastan.satbai@mail.ru

[2]Korkyt Ata Kyzylorda University
(29A, Ayteke Bi Str., Kyzylora, 120000, Kazakhstan)
Doctor of Philosophy (PhD), acting associate professor
https://orcid.org/0000-0002-0976-6075. E-mail: zholdassuly2018@gmail.com
*Corresponding author

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024
© Satbay T., Zholdassuly T., 2024

Abstract. *Introduction.* It is very important to determine the place of National artistic intelligentsia and creative unions in society, to emphasize their role in the spiritual renewal of society. This is possible only when conducting a historical analysis of the path of creative unions during the years of Soviet totalitarianism. *Goals and objectives.* To discuss the activities of the Union of Cinematographers of Kazakhstan in 1946–1970. *Results.* It is noted that despite the Soviet ideological dominance, which were reflected in the works of cinematographers of Kazakhstan, the cinematographers of the republic as a whole made an invaluable contribution to the development of domestic culture. In 1960–1970, the formation of national Kazakh cinema was completed. The Union of Cinematographers played a positive role as a structure uniting filmmakers of Kazakhstan. Cinematographers of Kazakhstan were in creative contact with each other and improved their skillsin its framework. It was this Union of Cinematographers that carried out training of young film directors of Kazakhstan in Moscow studios. *Conclusion.* The success of Kazakhstan's cinematographers was very significant in 1946–1970. According to experts, the years 1946–1970 have gone down in history as a kind of "golden age" of Kazakhstan's cinematographers. In many cases, this success was associated with the life and creativity of the first directors of Kazakhstan, Shaken Aymanov, Abdulla Karsakbaev, Mazhit Begalin and other film personalities. At the same time, the desire of Kazakhstan's filmmakers for creative freedom was also observed in the words of Olzhas Suleymenov from the official stands.
Keywords: Union of Cinematographers, creative union, cultural system, Soviet cinema, artistic culture

For citation: Satbay T., Zholdassuly T. The activities of the union of cinematographers of Kazakhstan in the postwar years (1946–1970) // Electronic scientific journal "edu.e-history.kz". 2024. Vol. 11. No. 1. Pp. 24–36 (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_24-36

ҚАЗАҚСТАН КИНЕМАТОГРАФИСТЕР ОДАҒЫНЫҢ СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (1946–1970)

Сәтбай Тастанбек Яхьяұлы[1], *Жолдасұлы Талғат*[2]

[1] Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
(29А-үй, Әйтеке Би көш., 120000 Қызылорда, Қазақстан)
Тарих ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор м.а.
https://orcid.org/0000-0002-0697-7686. E-mail: dastan.satbai@mail.ru

[2] Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
(29А-үй, Әйтеке Би көш., 120000 Қызылорда, Қазақстан)
Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор м.а.
https://orcid.org/0000-0002-0976-6075. E-mail: zholdassuly2018@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2024
© Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т., 2024

Аңдатпа. *Кіріспе.* Қазіргі уақытта ұлттық көркем интеллигенция мен шығармашылық одақтарының қоғамдағы орнын айқындаудың, олардың қоғамды рухани жаңғыртудағы рөлін сараптаудың маңызы зор. Бұл шығармашылық одақтардың Кеңестік тоталитаризм жағдайында жүріп өткен шиеленіске толы жолына тарихи талдау жұмыстары жүргенде ғана мүмкін болады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері:* Мақалада Қазақстан Кинематографистер одағының 1946–1970 жылдардағы қызметі қарастырылады. *Нәтижелер.* Қазақстан кинематографистерінің туындыларында Кеңестік идеологиялық өктемдіктің бейнеленгендігіне қарамастан республика кинематографистері отандық мәдениеттің дамуына өлшеусіз үлес қосты. 1960–1970 жылдары ұлттық қазақ киносының қалыптасуы біржолата аяқталды. Кинематографистер одағы Қазақстан киногерлерін біріктірген құрылым ретінде оң рөл атқарды. Оның аясында Қазақстан кинематографтары бір-біріменен шығармашылық байланыста болып, өздерінің біліктілігін арттырып отырды. Қазақстан жас режиссёрларының Мәскеу студиоларында біліктілігін көтеруін нақ осы Кинематографистер одағы жүзеге асырды. *Қорытынды.* 1946–1970 жылдары Қазақстан кинематографистерінің табыстары өте елеулі болды. Мамандардың айтуынша 1946–1970 жылдар Қазақстан кинематографистерінің өзіндік «алтын ғасыры» болып тарихта қалды. Көп жағдайларда бұл жетістік Қазақстанның тұңғыш режиссёрлары Шәкен Айманов, Абдулла Қарсақбаев, Мәжит Бегалин және басқа кинотұлғаларының өмірі және шығармашылығымен байланысты болды. Сонымен қатар Қазақстан киногерлерінің шығармашылық еркіндікке ұмтылысы Олжас Сүлейменовтың ресми трибуналардан айтылған сөздерінен де байқалды.

Түйін сөздер: Кинематографистер одағы, шығармашылық одақ, мәдениет жүйесі, кеңестік кино, көркемдік мәдениет

Дәйексөз үшін: Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т. Қазақстан кинематографистер одағының соғыстан кейінгі жылдардағы қызметі (1946–1970) // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 1. 24–36 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_24-36

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА КИНЕМАТОГРАФИСТОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1946–1970)

Сатбай Тастанбек Яхьяулы[1], *Жолдасулы Талгат*[2]

[1]Кызылординский университет им. Коркыт Ата
(д. 29А, ул. Айтеке Би, 120000 Кызылорда, Казахстан)
Доктор исторических наук, и.о. ассоциированного профессора
https://orcid.org/0000-0002-0697-7686. E-mail: dastan.satbai@mail.ru

[2]Кызылординский университет им. Коркыт Ата
(д. 29А, ул. Айтеке Би, 120000 Кызылорда, Казахстан)
Доктор философии (PhD), и.о. ассоциированного профессора
https://orcid.org/0000-0002-0976-6075. E-mail: zholdassuly2018@gmail.com

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Сатбай Т.Я., Жолдасұлы Т., 2024

Аннотация. *Введение.* В настоящее время особую значимость приобретает определение места и роли Национально-художественной интеллигенции и их творческих союзов в духовной модернизации Казахстанского общества. Это возможна только в случае проведения научного и исторического анализа пройденных путей творческих союзов в период советского тоталитаризма. *Цель и задачи.* Рассмотреть деятельность Союза кинематографистов Казахстана в 1946–1970 гг. *Результаты.* Отмечается, что несмотря на советское идеологическое доминирование, которые отражались в работах кинематографистов Казахстана, кинематографисты республики в целом внесли неоценимый вклад в развитие отечественной культуры. В 1960–1970 годах было завершено формирование национальной казахской кинематографии. В рамках собственных творческих союзов, кинематографисты Казахстана находились в творческом контакте друг с другом, постоянно совершенствуя свое мастерство. Республиканский союз кинематографистов организовала обучение молодых режиссеров Казахстана на центральных московских студиях. *Заключение.* В 1946–1970 годах успех казахстанских кинематографистов был очень значителен. По мнению экспертов, 1946–1970 годы вошли в историю как «золотой век» казахстанских кинематографистов. Во многом этот успех был связан с творческими достижениеми первых плеяд Казахстанских режиссеров как Шакена Айманов, Абдуллы Карсакбаев, Мажита Бегалин и других деятелей кино. Стремление казахстанских кинематографистов к творческой свободе выражалось в смелых выступления Олжаса Сулейменова с официальных трибун, где поэт и сценарийст позволял себе критиковат жёсткою цензурную практику исходящую из центра.

Ключевые слова: Союз кинематографистов, творческий союз, культурная система, советское кино, художественная культура

Для цитирования: Сатбай Т.Я., Жолдасұлы Т. Деятельность союза кинематографистов Казахстана в послевоенные годы (1946–1970) // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 1. С. 24–36. (На каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_1_24-36

Кіріспе

Қазақстан кинематографиясы ұлттық көркем өнердің мейілінше жас саласы. Соғыстан кейінгі жылдары ол әлі қалыптасу үстінде болатын. Сондықтан «Қазақфильм» киностудиясы саны жағынан да, сапа жағынан да айрықша жетістіктерімен мақтана алмайтын. Соғыс жылдарында «Ленфильм», «Мосфильм» киностудияларының Алматыға уақытша қоныс аударып қызметін жалғастыруының отандық киногерлер үшін тәжірибелік маңызы зор болды.

1942 жылы көркем фильмдердің Алматы киностудиясы қайтадан ұйымдастырылып жұмысын жалғастырды. Соғыстан кейінгі жылдардағы материалдық және әлеуметтік қиыншылықтарды отандық киногерлер де басынан кешіп жатты. Оның үстіне кино саласының маман кадрлары да жетіспей жатты. Осы себептерден 1946–1958 жылдар аралығында Қазақстан киногерлерінің дербес шығармашылық одағын құру идеясы күн тәртібіне қойылмады. 1958 жылы Қазақстан кинематографистерінің дербес одағының құрылуы салыстырмалы түрде айтылған қиыншылықтардың едәуір еңсерілгендігін көрсетті. Сондықтан соғыстан кейінгі жылдардағы негізінен Алматы киностудиясында шоғырланған отандық киногерлердің қызметі мен олардың дербес одағы құрылғаннан кейінгі қызметіндегі ілгерілеуді саралау өзекті. Бұл орайда 1958 жылға дейін шығармашылық одағы болмаса да, ұлттық киногерлердің шығармашылық және ұйымдық ізденістері, қызметі жалғасын тауып жатқандығын атап көрсету маңызды.

Кинематографияның аса маңызды сипаттарының бірі оның бұқаралылығы мен қолжетімділігі. Осы тұрғыдан алғанда осы мерзімдегі отандық киногерлердің Алматы киностудиясына шоғырланған уақытындағы қызметі мен дербес шығармашылық одағы құрылуының алғышарттарына сараптама жүргізу – отандық тарих ғылымы үшін пайдалы және көкейкесті болып табылады. Өткен ғасырдың 40-шы жылдарының аяғы 60-шы жылдардың соңындағы Қазақстан шығармашылық одақтарының жұмысы туралы республика киногерлері өкілдері тарапынан естелік, очерк, кино төңірегіндегі ой-толғамдар және эссе форматындағы мерзімдік басылымдарда қозғалады, алайда олардың еңбектерінде архив материалдары көбіне пайдаланылмайды. Бұл Қазақстан кинематографистер одағының қызметін объективті түрде зерттеуге сөзсіз жеткіліксіз. 1940 жылдардың аяғы мен 1950 жылдардың басында шығармашылық одақтардың жұмысына идеологиялық және мемлекеттік құрылымдардың қатаң түрде араласуы жалғасын тауып жатты.

1953 жылы И. Сталин қайтыс болғаннан кейінгі қалыптасқан саяси ахуалда Кеңестік кино тек «айқын пропаганданың құралы болу» аясынан шыға бастады, киногерлердің туындыларында жаңа шығармалық ой мен ішкі еркіндік элементтері көрініс берді, мағыналар мен акценттер өзгерді. Айталық, бұған дейінгі Кеңестік киноның негізгі кейіпкерлері жұмысшылар мен шаруалар болса, енді кино кейіпкерлері ретінде ғалымдар, инженерлер, журналистер, мұғалімдер, геологтар және басқа кәсіп иелері де жиі көрінді (Русина, 2019: 56). Бұл үрдіс «Қазақфильм» киностудиясы туындыларынан да көрініс тапты. Отандық және шетелдік мамандар да ХХ ғасыр өнері кинематографияға қашанда ұлттық сипаттың тән екендігін атап өтеді (Фрейлих, 2020: 13). Осыған сәйкес соғыстан кейінгі жылдардағы Қазақстан киногерлерінің туындыларындағы өзгерістерге талдау жүргізу қажеттілігі пайда болып, мақалада Кеңестік Қазақстан кинематографиясындағы ілгерілеулерді нақтылау үшін *зерттеу пәні* ретінде отандық кино өнерінің соғыстан кейінгі жылдардағы жағдаяты, ал зерттеу *нысаны* ретінде осы кезеңдегі Қазақстан кинематографистері одағы қызметі алынып, төмендегідей мақсаттар мен міндеттер қойылды:

- Соғыстан кейінгі жылдардағы қазақ кино өнерінің қиыншылықтары мен қордаланған мәселелерінің себептеріне талдау жасау;
- Дербес кинематографистер одағын құру жолындағы белгілі қазақ кино қайраткерлерінің ұйымдастырушылық қызметін көрсету;
- Қазақстан кинематографистері одағының отандық кино өнерін дамыту жолындағы қызметін саралау.

Материалдар мен әдістер

Мақалада негізінен архив деректері пайдаланылды. Нақты айтқанда, Қазақстан республикасы орталық мемлекеттік архивінің 2128-қоры (Қазақстан кинематографистер одағы) құжаттары қолданылды. Мақалаға қатысты түпдеректер негізінен осы аталған архивте сақталған.

2128-қордың жекелеген іс-қағаздарында кинематографистер одағы съезі мен пленумдары шешімдерінің, одақ басқармасы мәжілістерінің және секция отырыстары хаттамаларының, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетіне берген есептерінің және қатынас қағаздарының деректік маңызы зор. Бұл деректер кеңестік биліктің көркем интеллигенцияға қарсы жүргізген саяси идеологиялық науқандарының тетіктерін ашуға көмектеседі. Деректердің үлкен бір бөлігін көрнекті қазақ режиссерларының естеліктері, кино зерттеушілерінің кітаптары мен мақалалары құрайды. Сонымен қатар, авторлардың 1950–1960 жылдары жарыққа шыққан «Қазақфильм» туындыларын зерттеуші, тарихшы ретінде қайтадан көріп шығып, ой елегінен өткізуінің де деректік маңызы болғандығын айта өткен жөн.

Зерттеу жұмысының барысында авторлар ғылыми танымның негізгі ұстанымдары – объективтілік, тарихилық, хронологиялық, құндылықтық (аксиологиялық), детерминизм, жүйелілік принциптеріне арқа сүйеді. Объективтілік принципі арқылы соғыстан кейінгі кезеңдегі отандық кино өнері қандай жағдайда болса, оны сол қалпында қабылдап, субъективтілікті азайтуға мүмкіндік берді. Тарихилық принципін ұстана отырып, қазақ киносының өткені, зерттеліп отырған кезеңі мен бүгінгі жағдайы арасындағы уақыттық байланыстары ескеріліп отырды. Сондай-ақ тарихилық приципі қазақ киносын оның генезисімен дамуы үстінде кезең-кезеңмен қарауға мүмкіндік берді. Осылайша зерттеліп отырған проблеманың тарихнамасына, оның пайда болуы себептері мен дамуының контекстіне назар аудару қажеттігі туындады.

Тарихшының зерттеп отырған проблемасын мүдделілік тұрғысынан қарайтыны сөзсіз. Бұл оның дүниетанымы, тұжырымдамасы, жинақтай келгенде «құндылықтық принциптері» арқылы жүзеге асырылады. Тіпті топтық құндылықтық принциптердің болғаны да аян (саяси, діни, этникалық, экономикалық). Кеңестік тарихнамада бұл «таптық» немесе «партиялық» принцип арқылы жүзеге асырылғаны белгілі. Жаңа жағдайларда «құндылықтық прицип» отандық кино өнеріне ұлттық мүдде мен құндылықтар тұрғысынан қарауға мүмкіндік берді.

Хронологиялық принцип арқылы 1946–1970 жылдардағы Алматы киностудиясы мен 1958 жылы құрылған Қазақстан кинематографистер одағының шығармашылық және қоғамдық қызметі уақыт жағынан біріздiлік және реттілікпен талданды. Барлық зерттеу нысандарының өзара әрекеттесетін құрамдас бөліктерден тұратыны және біртұтас жүйені құрайтыны белгілі. Қазақстан кинематографистер одағы Қазақстан шығармашылық одақтары жүйесінің бір бөлігі. Сондықтан отандық киногерлер ұйымының қызметі де кеңестік саяси-идеологиялық жүйесі шеңберінде беріліп, оның басқа да шығармашылық одақтармен байланыстары жүйелілікпен қарастырылды. Сонымен қатар, зерттеу жұмысының барысында заманауи тарих, әдебиет, философия, мәдениеттану ғылымдарының жетістіктері пайдаланылды.

Талқылау

Қазақстанның көркем өнері мен интеллигенциясының шығармашылығын зерттеуге әрбір көркем өнер саласының өз өкілдері ат салысты. Өткен ғасырдың 1960–1980 жылдарында Қазақстан кино өнеріне арналған байыпты зерттеулер дүниеге келді. Бұл орайда Г.Н. Новожилов, К. Сиранов, К. Смаилов зерттеулерін атап өткен жөн (қараңыз: Г.Н. Новожилов. Қазақстанның кинохроникасы. Алматы, 1962; А. Федулин. Кино в Казахстане. Алматы, 1967; К. Сиранов. Кино искусство Советского Казахстана. Алматы, 1966; А. Федулин. Кино туралы әңгіме. Алматы, 1973; К. Смаилов. Фильм осылай туды. Алматы, 1986). 1973 жылы К. Сирановтың «Жазушы» баспасынан шыққан «Кино өнері туралы» кітабының ерекшелігі – қазақ тілінде жарық көргендігі және негізінен әуесқойлар үшін кино үйірмелеріне арналғандығында болды. Осы автордың 1983 жылы шыққан кезекті «Кино. жылдар. ойлар: мақалалар жинағында» белгілі отандық кино зерттеушісі ретінде қазақ кинематографиясының көкейтесті мәселелерін қозғады. Жинаққа енген мақалаларда қазақ кино өнерінің өркендеуіне үлес қосқан қайраткерлердің шығармашылығына

талдау жасалады. Бұл сипат К. Кенжетаевтың 1994 жылы шыққан «Мәжит Бегалин: естелік» кітабына да тән.

Тәуелсіздік жылдарында одан басқа К. Смаилов, С. Нарымбет, Н. Рахманқызы, Б. Нөгербектердің қазақ киносының дамуы мен қалыптасуына және бүгінгі күнгі жағдайына байланысты күрделі еңбектері пайда болды (қараңыз: Б. Ногербеков. Когда оживают сказки. Алматы, 1994; Мәжит Бегалин: кітап-альбом. Құрастырушылар: Қ.С. Бегалин, С. Санбаев. Алматы, 2008; С. Нарымбет. Көзімнің қарасы. Алматы, 2016; Н. Рахманқызы. Қазақ киносы: кеше және бүгін. Зерттеулер, мақалалар, рецензиялар, сұхбаттар. Астана, 2017; Кинотанушы Бауыржан Нөгербек. Құрастырған: Г. Бекхожина, Б. Нөгербек. Алматы, 2020). Ол еңбектерде қазақ киносының көрнекті өкілдерінің туындылары терең сарапталды. Г. Абикееваның 2006 жылы жарияланған «Нациостроительство в Казахстане и других странах Центральной Азии, и как этот процесс отображается в кинематографе» атты күрделі еңбегінде аталған аймақ елдеріндегі ұлт болып қалыптасудағы отандық фильмдердің рөлі қарастырылады. Б. Ногербектің 2008 жылы шыққан «Экранно-фольклорные традиции в казахском игровом кино» атты монографиясында қазақ ойын киносындағы экрандық фольклорлық дәстүрлердің экрандық бейнеленуі мәселелері қарастырылады. Автор кеңестік және посткеңестік кезеңдердегі қазақ көркемсуретті киносын фольклорлық және тоталитарлық фильм модельдеріне сәйкес шартты түрде фольклорлық, тоталитарлық, тоталитарлық емес және антитоталитарлық емес деп жіктейді (Ногербек, 2008: 22). А. Туякбаеваның 2019 жылы «Қазақ кино өнеріндегі салт-дәстүрлер мен рухани құндылықтардың көрінісі» тақырыбындағы философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясында біз зерттеп отырған кезеңге қатысты отандық кино туындыларындағы ұлттық «салт-дәстүрлердің экрандалуы, ондағы көркемдік экрандық шешімдердің эстетикалық ерекшеліктері, әдет-ғұрыптардың кино тілі арқылы кескіндеудегі режиссерлық ізденістер талданған» (Туякбаева, 2019: 77).

Нәтижелер

Соғыс жылдарында Алматыға Орталық киностудиялар көшіп келгеніне және ол жерде атақты кеңестік кино өнері шеберлері жұмыс істегеніне қарамастан олардың игі бастамаларын әрі қарай дамыту өте қиын болды. Ең бірінші кезекте маман кадрлар – режиссёрлар, сценаристер, операторлар жетіспеді. Алайда, И. Сталин өлгеннен кейінгі қалыптасқан қоғамдық-саяси ахуал жылдарының жемісі Қазақстан Кинематографистер одағының қызметінен көрінді. Әсіресе, 1960 жылдардың басында қазақ кино өнерін жаңа деңгейге көтерген, талантты шоғырдың қазақ мәдениеті тарихындағы орны ерекше болды. Дегенмен 1960 жылдардың ортасында да мәдениет пен оның салаларын, құрылымдарын, шығармашылық одақтардың жұмысын басқарудың әміршіл-әкімшілдік әдістері сақталынып қалды. Шығармашылық одақтар өкілдерінің шығармашылық қызмет еркіндігін шектеу жетілдірілді. Осылайша, шығармашылық өнімнің көркемдік құндылығы екінші кезекке ығыстырылды. Мұның барлығы өз кезегінде көркемдік құндылығы төмен кітаптарды, музыкалық шығармаларды, фильмдерді, суреттерді, мүсіндерді, сәулет ескерткіштерін және журналистік өнімдерді тудырды. Шығармашылық одақтардың жұмысына бюрократизм, бейімделушілік тән келіп, конформистік элементтерге орын берілді. Нәтижесінде 1960 жылдардың аяғына қарай «социалистік реализмнің» көркемдік өнімдерін халықтың тұтынуында дағдарыстық белгілер байқалып, бұл «Қазақфильм» туындыларына көрермендердің аз баруынан, қазақ тіліндегі кітаптардың кітап сөрелерінде жатып қалуынан, опера мен балетке деген қызығушылықтың орнығa қоймағанынан және сәулет өнеріндегі олқылықтардан көрінді. Соған қарамастан Ш. Айманов бастаған Қазақстан кинематографистері ұлттық өнердің дамуына елеулі үлес қосты. Одақтық және халықаралық кинофестивальдерге қатысып жүлделі орындар алды.

1958–1963 жылдары Қазақстан Кинематографистер одағының жұмыстарын жолға қоюда ұлттық киноның шеберлері Ш. Айманов, А. Қарсақбаев, С. Қожықов, М. Бегалин және басқалар шығармашылықпен және бастамашылдықпен жұмыс істеді. 1958 жылдың маусым айында өткен Мәскеудегі бүкілодақтық кинофестиваль Қазақстан кинематографистерінің жұмысындағы ілгерілеуді байқатты. Алматы киностудиясы бұл фестивальде «Біздің сүйікті дәрігеріміз», «Біз осында тұрамыз» (режиссерлары Ш. Айманов), «Ботагөз» (режиссёрі Е. Арон), «Шоқан Уалиханов» (режиссёрі М. Бегалин) сияқты көркем фильмдерін көрсетті. «Біз осында тұрамыз» (қоюшы режиссёрлар – Ш. Айманов пен М. Володарский) фестивальда үшінші орынды, «Даладағы қайындар» фильмінің сценарийін жазған Б. Мешельников және Б. Теткин екінші жүлдені алды. «Миллиард үшін күрес», «Кеңестік Қазақстан» атты құжатты фильмдер екінші жүлдеге ие болды (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 11-іс. 11–12-пп.). Ш. Аймановтың алғашында театрландырған фильм ретінде ойластырған «Біздің сүйікті дәрігеріміз» картинасы жоғарғы кәсіби деңгейде қойылған музыкалық комедияға айналып қазақ киносының алтын қорынан лайықты орын алды. Фильмнің басты ерекшелігі мен жетістігі актерлар құрамының толығымен жергілікті Алматылықтар болғандығынан еді. Бұрынғы тәжірибеде «Қазақфильмге» Орталықтан (Мәскеу мен Ленинградтан) жергілікті фильмдерді «күшейту» үшін актерлар жіберіліп отырылатын. Бұл жолы фильм толығымен Қазақстандық актерлардан тұрды. Актерлар жетіспегендіктен әншілер Бибігүл Төлегенова мен Ермек Серкебаевты шақыруы уақыт көрсеткендей Ш. Аймановтың «ұлы жүрісі» болды. Фильмде сондай-ақ сол жылдардағы әсем Алматының ғажайып келбеті қаймағы бұзылмаған қалпында берілуінің көрермендер үшін эстетикалық әсері орасан зор болды. Кейінгі аға ұрпақ өкілдерінің пікірінше, олар әлі күнге дейін фильмді сол жылдардағы «ғажайып Алматыны» қайта сезіну үшін көреді. Басты рөлді сомдаған актер Юрий Померанцевтің айтуынша, шетелге кетіп жатқан Алматылықтардың қайсібірі «Біздің сүйікті дәрігеріміз» фильмінің пленкаларын өздерімен бірге алып кететін болған.

1958 жылы 20 тамыз – 5 қыркүйек аралығында Ташкент қаласында өткен Азия-Африка елдері кинематографистерінің фестивальіне Қазақстан кинематографистері белсене қатысты. Осы жылғы Қазақстан кинематографистерінің ірі қоғамдық іс-шараларының бірі 20 қыркүйекте Қарағанды қаласында өткен Алматы киностудиясы шығарған фильмдердің он күндігі болды.

1959 жылдың 17 қарашасында Қазақстан кинематографистері мен мәдениет министрлігінің кеңесі өткізілді. Пленум Қазақстан кинематографистері жұмысындағы басты кемшілік ретінде кәсіптік шеберліктің әлі де болса жетіспей жатқандығын атап көрсетті. 1958 жылы Мәскеудегі кинефестивальде Қазақстан фильмдері зор табыспен өтсе, келесі жылы бұл табыстарды одан әрі жылжытудың сәті түспеді. Оның себебі Қазақстан жазушылары сценарийлер жазу машығын игеруге баяу тартылды. Оның үстіне жазушылардың өздері сценарий жанрына селқос қарады. Айталық, саны жағынан мүшелерінің ең көбі Жазушылар одағы болғанымен, сценарий жазуда М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов секілді бірнеше жазушы ғана атсалысты. Пленумда сөйлеген режиссёр Сигединнің айтуынша, «1958 жылдың басында сценарийдің жоқтығынан Алматы студиясының жұмысы тоқтаудың алдында тұрды» (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 23-іс. 79-п.). Мұның өзі қалыптасқан жағдайдың күрделілігінен хабар берсе керек.

1960 жылдардың басында шығармашылық одақта кинодраматургия, хроника, киноәуесқойлық және Кеңес киносын насихаттау секциялары жұмыс істеді. Қазақстан киноматографистерінің шетелмен де байланысы жалғасын тауып, 1961 жылы Ш. Айманов Каирде өткен Азия және Африка елдері киноматографистерінің халықаралық конференциясына қатысты. Арнайы туристік сапармен Қазақстан кинематографистері М. Бегалин Мексикада, А. Карпов Францияда, Қ. Сатыбалдин Индияда, О. Зекки мен И. Верещагин Қытайда болып қайтты. Бұл жылдары Қазақстан кинематографистері республиканың барлық шығармашылық одақтарының күшін кино ісіне жұмылдыруда белсенділік көрсетті. 1961 жылдың қарашасында Қазақстан жазушылар, кинематографистер, композиторлар мен суретшілер одақтарының біріккен

пленумы болып, онда «КОКП-ның XXII-сьезі және шығармашылық одақтардың міндеттері» талқыланды.

Пленумда Қазақстан шығармашылық өкілдерімен бірге кинематографистер де Одақтардың материалдық базасын нығайту, өзара шығармашылық байланыстарды күшейту, маман кадрлар даярлау ісі сияқты көкейтесті мәселелер қозғады. Бұл жылдардағы қазақ киносының ілгерлеуіне кедергі жасаған киносценарийлерге деген зәрулік, ұлттық актер мамандарының жетіспеушілігі еді. Оның себебі республикада өнер шеберлерін дайындайтын арнайы оқу орындары болған жоқ. Сондықтан бұл мәселелерге 1962 жылдың 26–27 наурызы және 21–22 қараша айларында өткен шығармашылық одақтардың біріккен пленумдарында айрықша назар аударылды.

Біріккен пленумдарды шақыру, жазушылар мен кинематографистердің күштерін ортақ іске жұмылдыруда Ғ. Мүсірепов пен Ш. Айманов аянбай еңбек еткен еді. Ғ. Мүсірепов пен Ш. Аймановтың пленумдарда жасаған баяндамалары жазушылар мен кинематографистердің күштерін біріктіруде үлкен рөл атқарды. Киносценарий жазуға кезінде қазақтың көрнекті жазушылары М. Әуезов пен Ғ. Мүсірепов қалам тартқанына қарамастан 1960 жылдардың басында бұл дәстүр жалғасын таппай қалды. Оның себебі киносценарий жанрының өзіндік қиындықтарымен түсіндірілсе, Кинематографистер одағы мен Мәдениет Министрлігі жазушыларды бұл жанрға лайықты ынталандыра алмады.

1962 жылы өткен Қазақстан кинематографистерінің наурыз пленумында: «Біздің студия үшін, қазақ кино өнері үшін жоғарғы сапалы сценарийлермен қамтамасыз ету ең өткір, ең өмірлік маңызы бар мәселеге айналып отыр – деп атап көрсетті Ш. Айманов. Біздің кино өнерінің тағдыры соған байланысты... Кәсіпқой маман сценаристердің бізде әлі жоқ екенін, оның үстіне кәсіпқой сценарист болып табылатын адамдардың қазір кинода емес, телеарналарда немесе басқа жерлерде істейтінін тағы да және тағы да қайталап айтуға тура келеді» (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 78-іс. 7-п.) деді. Киносценарий жанрына деген қазақ жазушыларының селқостығын Ш. Айманов былайша түсіндіреді: «Кинонның ерекшелігін білмеу, кейде оны үйренуге тырыспау, біздің жазушылардың кеңінен тартылуына кедергі болып отырғандығына күмән жоқ. Ал біз, кинематографистер, жазушылардың жалпы кинематографияның барлық ерекшеліктерімен, атап айтқанда, кинедраматургиямен танысуына пәрменді жәрдем бермегенімізге кінәліміз» (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 78-іс. 10-п.). Алайда, жалақының төмендігінен кәсіпқой сценарист болып табылатын «бірнеше адамның» өзі бұл жанрға ден қоя алмады. Жалпы сценарий жазу жанрының күрделілігін шетелдік жазушылар да атап өтеді (Филд, 2020: 22).

1963 жылдың 9–10 қаңтарында өткен Қазақстан кинематографистерінің I – құрылтай сьезі де сценарий жанрындағы проблемаларға тоқталмай кете алмады. Съезд Қазақстан кинематографистерінің Басқармасы мен хатшылығын сайлап Одақтың құрылуын аяқтады. Басқарманың 1963 жылдың 15 қаңтарындағы № 2 хаттамасымен кинедраматургия, ғылыми–көпшілік, құжаттық кинематография мен киноәуесқойлар, актерлық және дубляждық шығармашылық секциялары бекітілді.

1945–1960 жылдары қазақ деректі фильмдерінде, оның ішінде соғыстан кейінгі алғашқы бесжылдықта фильмдердің драматургиясында «бүгін» ұстанымы басымырақ болды. 1950 жылдардан бастап «кеше және бүгін» тәсілі қайта оралды. Алайда «кеше» сөзі өткенге оралу, оны дәріптеу емес, керісінше өткенді сынау арқылы, бүгінгі күнді мадақтау қызметін атқарды. 1960 жылдары қазақ деректі киносында жеке тұлғаның ішкі жан дүниесіне барлау жасау, мінез болмысын ашу үрдісінде жаңа қызықты ізденістер пайда болды. Бақылау, үйреншікті камера, репортаж, сұхбат алу сияқты тағы басқа көркемдік тәсілдер фильмдердің құрылымына ене бастады (Рахманқызы, 2017: 39).

1963–1964 жылдары Қазақстан киноматографистері халықаралық Карлово Вары кинофестивалінде және Орта Азия мен Қазақстан республикаларының кино байқауларына қатысты. Бұл фестивальдар мен байқауларда «Ана туралы аңыз» (Реж. Карпов) көркемсуретті

фильмі жүлделі орынға ие болды. Басты рөлде ойнаған Ә. Өмірзақова Орталық Азия мен Қазақстанның ең таңдаулы актрисасы деген құрметті атаққа ие болды. Халықаралық кино өнеріндегі үлкен оқиға 1963 жылғы XI-Мәскеу халықаралық кино форумы болды. Кеңес елінің астанасына әлемдік киноның үздік режиссёрлары мен актёрлары: Джулетта Мазина, Федерико Феллини, Ив Монтан, Симона Синорье, Жан Море және тағы басқалары келді. Жюри төрағасы КСРО халық артисі Григорий Чухрай «Мое кино» атты кітабында Бас бәйгені таңдауда Ш. Аймановтың тапқырлығының көп көмектескенін айтады. Қазақ режиссёры Ф. Феллинидің туындысын ұшақпен салыстырып, басқаларының туындыларын арбаға балаған еді. Жюри мүшелері бұл уәжбен келісіп бас бәйгені Ф. Феллини алды.

Алайда, Кеңестік саяси-идеологиялық талаптар мен оның тапсырыстар жүйесі және жоспарлылық практикасы Қазақстан кинематографистерінің шығармашылығына кері әсерін тигізіп отырды. 1965 жылдың 10 қарашасында өткен Қазақстан Кинматографистері одағының III-пленумында сөйлеген режиссер А. Карповтың сөздері қалыптасқан жағдайдың одан әрі тереңдей түскенін көрсетеді: «Өндірістік жоспар мәселесі мен шығармашылық сапа мәселесі, екі проблеманың қарама-қайшы келуі мәселесі бізді қашанда толғандырады – деп атап көрсетті режиссёр. – Мен бұл қарама қайшылықты II-съезімізге дайындық барысында айтқанмын, содан кейін «мұрыннын қан кетсе де, жылдық жоспарды орында» дейтін сұмдық кеселіміз болмайды деп ойлағанмын. Автордың (сценарист), өзінің шығармасын студияға өктемдікпен таңатындығы неліктен болып отыр? Мұның болатын себебі, студия жоспардың үштен бірін орындау үшін қабырғаға тақалған адам сияқты, сапасы төмен сценарийлерді жіберуге мәжбүр. Егер үштен бірі орындалмаса цехтарға ақша төленбейді... Жалақы төленбейді. Шарттардың барлығы өте ескірген, идеологиялық өнім шығаратын өнерді, студияны, шұжық шығаратын өндіріске айналдыруға болмайды ғой. Мұндай жағдайда студия жақсы фильмдер шығара алмайды» (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 17-іс. 18-п.). Кеңестік жүйе жағдайындағы кино ісін ұйымдастырудың мұндай жоспарлылық практикасы объективті түрде сұрғылт, нәрсіз фильмдерді дүниеге келтірді.

1966–1967 жылдардағы Қазақстан кинематографистерінің барлық ұйымдастырушылық жұмыстары Кеңес өкіметінің 50 жылдығына арналды. Осы жылдар «Ана туралы аңыз», 1967 жылы «Ән қанаты» (реж. Ш. Айманов) көркем суретті фильмдері Қазақ ССР-і мемлекеттік сыйлығына ие болды. Осы жылы Канн қаласындағы балалар мен жасөспірімдердің халықаралық кинефестивалінде «Менің атым Қожа» көркем фильмі ынталандыру дипломын алды.

Кинематографистердің ұйымдастыруымен Алматы қаласы мен облысында «Қазақфильм» киностудиясы жаңа фильмдерінің фестивальдары өтті. Алматы, Қарағанды, Жезқазған, Қызылорда, Шымкент, Панфилов, Қаскелең, Гурьев және Жамбыл қалаларында–«Менің арманым», «Ән қанаты», «Жартастағы шынар ағашы», «Мазасыз таң» көркем фильмдері авторларының қатысуымен премьералары болды (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 162-іс. 2-п.). Мәскеудегі Орталық Кино үйінде Ш. Аймановтың жаңа көркем фильмі «Атамекеннің» премьерасы өтіп, оған режиссёр, қоюшы-режиссёр және негізгі рольдерді ойнаушылар қатысып қайтты.

1968 жылы Қазақстан кинематографистері София, Майндағы, Франкфурттегі Халықаралық кинефестивальдерге қатысып, дипломдар мен марапаттарға ие болды. Осы жылы Ашхабад қаласында өткен Орта Азия және Қазақстан Республикалары кинематографистерінің V-байқау конкурсында Қазақстан фильмдері 8 дипломға ие болды. Фрунзеде өткен фестивальда «Артымызда Москва» көркем фильмі I-дәрежелі дипломмен марапатталды. Камал Смаиловтың сөзінше: «Қазақтың батыл да ақылды жауынгері Бауыржан Момышұлының есімін әлемге таратқан орыс жазушысы Александр Бектің «Волокалам тас жолы» кітабы бойынша көркем суретті фильм қою қажет әрі міндет еді. Ол фильмді кинорежиссёр Мәжит Бегалин қойсам деп көптен айтып жүретін. Ол Баукеңе ерекше табынған қазақ болатын. Қасында маман, кинодраматург («Соғыс және бейбітшілік» фильмінің сценарийін жазған) Василий Соловьев бар, екеуі сценарийді жазып тапсырды. Студия қабылдады. Мәжит оны біраз қазақтандырып, қазақ

психологиясынан туатын көріністер қосты. А. Бек Бауыржанды орыс-совет офицері етіп көрсетсе, Мәжит қазақ-совет офицері етіп көрсетуге ұмтылды» (Мәжит Бегалин: кітап-альбом, 2008: 80–81).

1969 жылдың 23 қаңтарында Қазақстан кинематографистерінің ІІ-съезі болып өтті. Бұл форумға республиканың кино мамандары кәсіптік жағынан мол дайындықпен келген еді. Ұлттық киноның майталман мамандары режиссёрлар Ш. Айманов, М. Бегалин, С. Қожықов, Ш. Бейсембаев, А. Қарсақбаев, кино актёрлар Н. Жантөрин, Ы. Ноғайбаев, Ә. Молдабеков, Ә. Өмірзақова, Р. Қойшыбаев, Қ. Бодыров, Х. Бөкеева, Р. Мұхамедьярова және тағы басқалар қазақ киносының лайықты өкілдері болды. Режиссёрлар М. Бегалиннің «Оның заманы туады», С. Қожықовтың «Қыз Жібек», А. Әшімов пен қырғыз режиссері Б. Шәмшиевтің «Қараш-Қараш оқиғасы», Ә. Қарсақбаевтың «Менің атым Қожа», Ш. Аймановтың «Ән қанаты», «Алдар Көсе», «Тақиялы періште» атты көркем суретті фильмдері қазақ киносының «алтын қорынан» орын алып, Қазақстан кинематографистері республика мәдениетінің дамуына сүбелі үлес қосты. Себебі аталған фильмдер көрермендер және кино сыншылары тарапынан жоғары баға алып, ұлттық сипатымен ерекшеленді. Табысқа жеткен фильмдердің көпшілігі Кинематографистер одағының шығармашылық секцияларында алдын-ала талқыланатын және фильм түсірушілердің барлығы аталған одақтың белсенді мүшелері болатын. Орталық студиялардан жіберіліп отырған орыс тілді маман кадрлар да Қазақстан киносының қалыптасуына елеулі жәрдем берді. Дегенмен, Қазақстан кинематографистерінің шығармашылық мүмкіндіктері тоталитарлық қоғамның идеологиялық-саяси талаптарымен де шектеліп отырды.

Кинематографистердің ІІ-съезінде де Одақтың төрағасы Ш. Айманов және басқа да режиссёрлар тарапынан фильмдерді шығарудың жоспарлылығы өткір сынға алынды. Съезде қазақ киносының ең әлсіз буыны сценарийлер зәрулігі тағы да қайтара айтылды. Бірақ бұдан кейінгі жылдарда да мұндай кеселді практиканы жеңу мүмкін болмады. Әміршілдік-әкімшілік жүйе жағдайында кино сценарий жанрына қалам тартқысы келген азғантай энтузиаст жазушылардың алдында да бюрократиялық немесе саяси кедергілер тұрды. Кино сценарий жанрына өз еркімен келген ақын О. Сүлейменовтің басынан өткен шырғаландары бұған дәлел. Съезд делегаттарының алдында ол өзінің бұл жанырдағы тәжірбиелерімен былай деп бөліседі: «Мен киноға, жұмысқа келгендей жәй келе салғаным жоқ еді, мен қызмет іздегенім жоқ, қызмет еткім келді..., мен мұнда біздің киноның тағдыры жайлы жайсыз әңгімелерден кейін, нақ сондай әңгімелерден кейін келдім, біздің мәдениеттің соңшалықты ебедейсіз көрсетілгеніне өкініш сезіммен келген едім – дейді ол. Мен сценарий жазғаннан кейін тәжірибесі жағынан үлкен достардың оны мұқият қарап шығатын дәуірі басталды. Алғашқыда маған кеңес берілді. Жаңа іс, жолдастар, менен де жақсы түсінеді деп есептеген мен, барлық кеңестерге құлақ асып отырдым. Бұдан кейін қамқоршылардың ауқымы кеңейе түсті, бұл топқа комитет те кірді, ал онан соң бұл топқа Мәскеулік жолдастар да кіре бастады. Менің шығармашылық намысыма тиген осыншалықты қорлықтардан кейін ғана... Сүлейменовтегі сценаристің дәйектілікпен және салқынқандылықпен өлтіріліп отырғанын мен қазір ғана түсіндім» (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 216-іс. 102–103-пп; 215-іс. 169-пп.). Бұдан біз фильмдерді шығарудағы жоспарлылықтың, саяси цензураның «Қазақфильм» киностудиясында шын шығармашылық атфосмераның орнауына жол бермегенін көреміз.

Осыған ұқсас жағдай, жазушы Сәтімжан Санбаевтың «Ақ Аруана» повесі бойынша 1970 жылдары режиссер Виктор Пусурмановтың түсірген «Ақ шаңқан таулар» фильміне тән болды. Фильмде кеңестік идеологияға қауіп болатындай ештеңе жоқ болатын, негізінен Қазақстан фаунасы мен флорасы басым бейнеленгендігіне қарамастан цензурадан өтпей, 15 жыл прокатқа шығарылмады. Өйткені фильмнің негізгі идеясы туған мекеніне деген сағыныш сезімінің жануарға да тән екендігі бейнеленді. Бірақ сол уақыттағы Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің идеология жөніндегі хатшысы С. Имашев фильмді үзілді кесілді көрермендерге

көрсетуге болмайды деген үкім шығарды. Бұл мәселе Д.А. Қонаев деңгейіне дейін көтеріліп, республика басшысы оның себебін сұрағанда С. Имашев: «ертең біз шетелге көшу туралы өтініштердің астында қаламыз» деп жауап берді. Себебі бұл уақытта одақ көлемінде шетелге кету туралы өтініш бүкіл Кеңес Одағында жаппай сипат ала бастаған еді. Айталық, немістердің Германияға, еврейлердің Израильге көшуі үрдіс алған болатын. Фильмнің цензурадан өтпей қалғанына қапа болған актер Н. Жантөрин жылап жіберген деседі (Әуезов, 2023: 146). Әміршіл-әкімшілік жүйеде қарапайым кино эксперименттерге де жол жабық еді. Тек «дұрыс» фильмдердің шығарылуы талап етілетін.

Қазақстан кино өндірісі сапасының төмендігіне кино актёрлардың жетіспеуі де әсерін тигізді. 1960–1970 жылдары актёрлардың бір фильмнен екінші фильмдерге үнемі көшіп отырып, көрермендерді жалықтырған уақыттары да аз болмады. Актёрларды пайдаланудың мұндай практикасын басқа емес, Ш. Аймановтың өзі «жыртқыштықпен пайдалану» деп бағалады. Осындай объективтік және субъективтік себептермен Қазақстан киносы 1946–1970 жылдары жекеленген табыстарына қарамастан мейлінше баяу ілгерледі. Бұл Қазақстан киносында көп уақытқа дейін жаңа кезеңнің байқала қоймағанынан көрінді. Қазақстанда 1930 жылдарда пайда болған алғашқы фильмдер мен 1960 жылдардағы фильмдердің көркемдік, сюжеттік сапасында өзгерістер байқалмады. 1930 жылдары шыққан қазақтың тұңғыш көркемсуретті «Амангелді» фильмі 1960 жылдары шыққан фильмдермен терезесі тең тұрды. 1960 жылдардың аяғында ғана жаңа кезеңнің нышандары байқалды. Сатыбалды Нарымбет: «Қазақ фильмдері ішінен 70 жылдары шыққан Мәжит Бегалиннің «Тұлпардың ізі» мен Ш. Аймановтың «Атамекен» фильмдерін жоғары бағалауға болады. Біреуінің сценарийін Әкім Тарази, екіншісінің сценарийін Олжас Сүлейменов жазған. Өкінішке орай екеуі де ұлттық қорымыздың алтын қорына енгенімен, кино тарихымызды әлі күнге дейін толыққанды талданып, анализ жасалынған жоқ. Таза кино дегеніміз осы» дейді (Нарымбет, 2016: 127).

Қазақстан киносының баяу ілгерілеуі, оның өнімдерінің көрермендердің арасындағы беделі, таралуы, тұтынылуы деңгейінен де көрінді. Кино өнімдерін халықтың арасында тарату ісінде де терең қарама-қайшылықтар байқалды. Әдетте фильм үш кезеңнен өтеді: өндіріс, таралым және көрсетілім (Кино өнеріне кіріспе, 2020:39). Отандық кино фильмдері әрбір кезеңнің өзіндік сынақтарынан өтіп отырды. Республика көлемі, оның тұрғындарының санымен салыстырғанда «Қазақфильм» киностудиясы көркемсуретті фильмдерді аз шығарып, республика халқының киноға деген сұранысын қанағаттандыра алмады. 1946–1965 жылдар аралығында бар болғаны 40-қа жуық көрмесуретті фильм шығарылды (Сиранов, 1966: 176). Бұл Қазақстан үшін мейлінше аз еді. Онсызда аз «Қазақфильм» өнімдерінің техникалық сапасы төмен болып, олардың көшірмелерінің өзі жеткілікті көлемде репродукцияланбады. Режиссёр А. Карповтың айтуынша «Қазақфильм» өнімдерін республика тұрғындарының 50 проценті осы себептен көре алмады (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 139-іс. 21–22-пп.).

Техникалық сапасының төмендігінен, киномеханиктердің жауапсыздығынан алғашқы айлардың өзінде-ақ кинолenталар үзіліп, жарамсыз болып жатты. Соған қарамастан фильмнің бір данасы 700 рет көрсетілуі керек деген нұсқау болды (ҚР ОМА. 2128-қ. 1-т. 139-іс. 29-п.). Қалыптасқан мұндай практика «Қазақфильм» өнімдерінің көрермендердің арасында таралуына, пәрменді насихатталуына жәрдемдескен жоқ. Республика қалаларында қазақ киносының фестивальдары өткізіліп тұрғынымен оның беделі көрермендер арасында төмен болды. Қазақфильм киностудиясынан шыққан фильмдердің идеялық, мазмұндық, сюжеттік, тақырыптық ұқсастықтары да кино көрермендерін жалықтырды. Дегенмен, тарихқа қазақ киносының «алтын кезеңі» болып енген бұл кезеңде қазақтың тұңғыш режиссёры Ш. Аймановтың еңбегі шешуші рөл атқарды. Кинотанушы Бауыржан Нөгербектің пікірінше, «Ш. Аймановтың кинорежиссурасына назар аударсақ, әр фильмді қойған сайын оның қоюшы режиссёр ретіндегі кәсіби шеберлігі ұштала түскенін байқаймыз. «Біздің сүйікті дәрігер», «Бір ауданда»,

«Жол қиылысы», «Алдар көсе», «Атамекен», «Тақиялы перішті», «Атаманның ақыры». Жеті фильм – партиялық номенклатура телігін нормативті эстетика, идеологиялық киноштамптардан ажырап, еркіндікке бастаған жеті қадам» (Топжарған, 2014: 15). Шынында да, Шәкен Аймановтың ұлттық кино тарихындағы жарқын тұлғасы уақыт өткен сайын сезіле түсті. Сондай-ақ осы қатардан қазақ киногерлерінің қас шеберлері Сұлтан Қожықов, Мәжит Бегалин, Абдулла Қарсақбаевтың кино шығармашылық кезеңдері де Ш. Айманов есімімен басталып, Ш. Айманов есімімен аяқталады (Кинотанушы Бауыржан Нөгербек, 2020: 90). Айта кететін жайт, 1960 жылдардағы Европалық кинематография өнері режиссерлерінің кейбір канондық туындыларына қарасақ, фильмдегі модернистік бетбұрыстың ортақ үлгідегі туындыларын көруге болады (Кино теориясы: сезім тұрығысынан кіріспе, 2020: 92). Ал, бұл Қазақстан фильмдерінде байқалмады.

Қорытынды

Сонымен, соғыстан кейінгі жылдары Қазақстан көркем өнерінің барлық салалары бойынша дербес шығармашылық одақтары болып, тек отандық киногерлерді біріктірген шығармашылық одақтары құрылған жоқ еді. Бұл кезеңде отандық киногерлердің жұмысы негізінен Алматы киностудиясында шоғырланды. Қазақстан киногерлерінің сандық және сапалық құрылымының ілгерілеуімен киногерлер шығармашылық одағын құрудың алғышарттары жасалынып жатты. Отандық кино көшбасшыларының тынымсыз жүргізген ұйымдастырушылық жұмыстарының нәтижесінде 1958 жылы Қазақстан Кинематографистерінің шығармашылық одағы құрылып, ұйымдық жағынан нығая түсті. Соған қарамастан 1950–1970 жылдары Қазақстан Кинематографистері одағының қызметінде қарама-қайшы тенденциялар байқалды. Бір жағынан Қазақстан киносының қалыптасып, Кинематографистер одағының қызметі республика мәдениетінің дамуына үлес қосып жатса, екінші жағынан кино өндірісінің көптеген туындыларының деңгейі өсуді талап ететін. Республика көлеміндегі кинотеатрларда республикалық киностудияның өнімдеріне қарағанда Одақтық киностудиялардың өнімдері басым түрде көрсетілді. «Қазақфильм» киностудиясының материалдық техникалық базасы да өскелең талаптарға жауап бере алмай жатты. Кеңестік кино өндірісінде мемлекеттік тапсырыстар мен идеологиялық талаптарға көп көңіл бөлінді. Бұл тоталитарлық қоғамның қатаң шарттары мен талаптарынан туындап жатты. Соған қарамастан бұл кезең қазақ кино тарихында мамандардың пікірінше «алтын кезең» атанып тарихқа енді. Осы жылдары аса көрнекті қазақ режиссёрлары – Ш. Айманов, А. Қарсақбаев, С. Қожықов және тағы басқа киногерлерінің кәсіби таланты мен шығармашылық әлеуеті жарқырай көрінді. О. Сүлейменовтың партиялық және одақтық кино шенеуніктерінің цензуралық бақылауларына қарсы ресми сөздері қазақ киносының еркіндікке ұмтылуының көрінісін құрады.

Sources

CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan

Дереккөздер

ҚР ОМА — Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві

References

Auezov, 2023 — *Auezov M.* Kazak ruhy [Kazakh spirit]. Almaty: Atamura, 2023. 480 p. (In Kaz.).

Begalin, Sanbaev, 2008 — *Begalin Q.S., Sanbaev S.* MajitBegalin: kitap-albom [MajitBegalin: book-album]. Almaty: Oner, 2008. 160 p. (In Kaz.).

Bekhojina, Nogerbek, 2020 — *Bekhojina G., Nogerbek B.* Kinotanushi Bauyrjan Nogerbek [Film critic Baurzhan Nogerbek]. Almaty: Qazaq universiteti, 2020. 375 p. (In Kaz.).

Borduell et al., 2020 — *Borduell D., Tompson K., Smit D.* Kino onerine kirispe [Introduction to Filmmaking]. Almaty: "Ulttyk audarma byurosy" kogamdyk kory, 2020. 728 p. (In Kaz.).

Elzesser, Hagener, 2020 — *Elzesser T., Hagener M.* Kino teoriyasy: sezim turgysynan kirispe [Film Theory: A Sensational Introduction]. Almaty: "Ulttyk audarma byurosy" kogamdyk kory, 2020. 232 p. (In Kaz.).

Fild, 2020 — *Fild S.* Kinoscenarii. Scenarii zhazu negizderi [Movie script. Basics of screenwriting.]. Almaty: "Ulttyk audarma byurosy" kogamdyk kory, 2020. 248 p. (In Kaz.).

Freilih, 2020 — *Freilih S.I.* Kino teoriyasy: Ejzenshteinnen Tarkovskiige dejin [Film Theory: From Eisenstein to Tarkovsky]. Almaty: "Ulttyk audarma byurosy" kogamdyk kory, 2020. 412 p. (In Kaz.).

Narımbet, 2016 — *Narımbet S.* Kozimnin karası [The black of my eyes.]. Almaty: Han taniri, 2016. 618 p. (In Kaz.).

Nogerbek, 2008 — *Nogerbek B.* Ekranno-folklornye tradicii v kazahskom igrovom kino [Screen-folklore traditions in Kazakh feature films]. Almaty: RUAN, 2008. 376 p. (In Russ.).

Rahmanqyzy, 2017 — *Rahmanqyzy N.* Kazak kinosy: keshe jane bugin. Zertteuler, maqalalar, retsenziyalar, suhbattar [Kazakh cinema: yesterday and today. Studies, articles, reviews, interviews]. Astana: Foliant, 2017. 464 p. (In Kaz.).

Rusina, 2019 — *Rusina Yu.A.* Istoriya sovetskogo kino [History of Soviet cinema]. Ekaterinburg: Ural University Publishing House, 2019. 104 p. (In Russ.).

Siranov, 1966 — *Siranov K.* Kinoiskusstvo Sovetskogo Kazahstana [Cinematography of Soviet Kazakhstan]. Almaty: Kazakhstan, 1966. 399 p. (In Russ.).

Smailova, 2014 — *Smailova S.* Topjargan: Shaken Aymanovtyn 100 jyldygyna arnalady [Topzhargan: dedicated to the 100th anniversary of Shaken Aymanov]. Almaty: Raritet, 2014. 400 p. (In Kaz.).

Tuyakbaeva, 2019 — *Tuyakbaeva A.* Kazak kino onerindegi salt-dasturler men ruhani kundylyktardyn korinisi. [The manifestation of traditions and spiritual values in Kazakh film art]. Dissertation prepared for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). Almaty, 2019. (In Kaz.).

Әдебиеттер

Әуезов, 2023 — *Әуезов М.* Қазақ рухы. Алматы: Атамұра, 2023. 480 б.

Бегалин, Санбаев, 2008 — *Бегалин Қ.С., Санбаев С.* Мәжит Бегалин: кітап-альбом. Алматы: Өнер, 2008. 160 б.

Бекхожина, Нөгербек, 2020 — *Бекхожина Г., Нөгербек Б.* Кинотанушы Бауыржан Нөгербек. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 375 б.

Бордуэлл және т.б., 2020 — *Бордуэлл Д., Томпсон К., Смит Д.* Кино өнеріне кіріспе. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 728 б.

Нарымбет, 2016 — *Нарымбет С.* Көзімнің қарасы. Алматы: Хан тәңірі, 2016. 618 б.

Ногербек, 2008 — *Ногербек Б.* Экранно-фольклорные традиции в казахском игровом кино. Алматы: RUAN, 2008. 376 с.

Рахманқызы, 2017 — *Рахманқызы Н.* Қазақ киносы: кеше және бүгін. Зерттеулер, мақалалар, рецензиялар, сұхбаттар. Астана: Фолиант, 2017. 464 б.

Русина, 2019 — *Русина Ю.А.* История советского кино. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2019. 104 с.

Сиранов, 1966 — *Сиранов К.* Киноискусство Советского Казахстана. Алматы: Казахстан, 1966. 399 с.

Смаилова, 2014 — Смаилова С. Топжарған: Шәкен Аймановтың 100 жылдығына арналады. Алматы: Раритет, 2014. 400 б.

Туякбаева, 2019 — *Туякбаева А.* Қазақ кино өнеріндегі салт-дәстүрлер мен рухани құндылықтардың көрінісі. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2019.

Филд, 2020 — *Филд С.* Киносценарий. Сценарий жазу негіздері. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 248 б.

Фрейлих, 2020 — *Фрейлих С.И.* Кино теориясы: Эйзенштейннен Тарковскийге дейін. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 412 б.

Эльзессер, Хагенер, 2020 — *Эльзессер Т., Хагенер М.* Кино теориясы: сезім тұрығысынан кіріспе. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 232 б.

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Ахметова Ж., Эгамбердиев М., Әбікей А.
ТҮРКІСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН МЕЖЕЛЕНУ ТАРИХЫНАН…………………………7
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т.
ҚАЗАҚСТАН КИНЕМАТОГРАФИСТЕР ОДАҒЫНЫҢ СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (1946–1970)……………………………………………………………………………………………24

ТАРИХ

Әбдіқұлова Г., Төленова З.
КҮНДЕЛІКТІ ӨМІР ТАРИХЫНЫҢ КӨЗДЕРІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗЕРТТЕУ ТӘЖІРИБЕСІ……………………....37
Бейсембаева А.Р.
XVII ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ҚАТЫНАСТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ: АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ…………………………………………………………..52
Беркінбаев О.У.
АБЫЛАЙ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДА МАНЬЧЖУР ӘУЛЕТІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ…67
Жұматай С.
ӘБІЛМӘМБЕТ ПЕН АБЫЛАЙДЫҢ РЕСЕЙ ПРОТЕКТОРАТЫН ҚАБЫЛДАУ ПРИНЦИПТЕРІ МЕН БАРЫСЫ (1740 Ж.) ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ………………………………………………………...…………………83
Қабылдинов З.Е.
СҰЛТАН СҰЛТАНМАМЕТТІҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ 30–50 ЖЫЛДАРЫ)…………………………………...…………………………………………………...94
Қали А.Б.
XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ЖЕТІСУ ЖЕРІНЕ ТАТАРЛАРДЫҢ ҚОНЫСТАНУ ТАРИХЫНАН……………………………………………………………………………………………...111
Қуанбай О.
АБЫЛАЙ СҰЛТАННЫҢ ШЕКАРАЛЫҚ АЙМАҚТАҒЫ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ САЯСАТЫ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ 30–40 жж.)…………………………………………………………...………………...…124
Қонырова А.М.
РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ОРЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ)……………………………………………………...……………………………..142
Рахимова Қ.Д., Батырхан Б.Ш.
МҰХАММЕД ӘЛИ ФОРУГИДІҢ ИРАНДА ЖАҢА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ОРТА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ…………………………………………………...……………………..……………154
Рысқұлов Т.А.
ОРТА ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫ МЕН РЕСЕЙ АРАСЫНДАҒЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ОРНАУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ АБЫЛАЙ ХАННЫҢ РӨЛІ (1730–1750 ЖЖ)…………………………...……………………...…169
Тоқболат С.Т., Жүрсінбаев Б.А., Жұбанышов Б.Т.
ДАЛА ЖОРЫҒЫ: 1839 ЖЫЛҒЫ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ХИУА ЖОРЫҒЫНДАҒЫ КІШІ ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ РӨЛІ……………………………………………………...………...……………………184
Торайғыров Е.М.
ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ, ӘУЛЕТТІК ЖӘНЕ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫ……………………...……202
Мұхатова О.Х., Доскараева А.А., Сисенбаева А.А.
ОТЫНШЫ ӘЛЖАНОВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ КӨЗҚАРАСТАРЫ……………………...……218
Ноури М., Жеңіс Ж., Ализаде
XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНАН ИРАНҒА РЕЗА ШАХТАН БАСТАП БҮГІНГІ КҮНГЕ ДЕЙІН ҚОНЫС АУДАРУЫ……………………………..……………………………234

АНТРОПОЛОГИЯ

Досымбетов Н.А.
ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДЕГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР НӘТИЖЕСІМЕН)……………………………...……………………………………………………..247
Сейтхан Ш.
МОҢҒОЛДАРДЫҢ ЖЫЛҚЫҒА ҚОЛДАНАТЫН ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ ТАҢБАЛАУ ДӘСТҮРЛЕРІ……….………261

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Ахметова Ж., Эгамбердиев М., Абикей А.
ИЗ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАЗМЕЖЕВАНИЯ ТУРКЕСТАНА……………………...7
Сатбай Т.Я., Жолдасұлы Т.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА КИНЕМАТОГРАФИСТОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1946–1970)…………………………………………………………………………………………………..24

ИСТОРИЯ

Абдыкулова Г., Толенова З.
МНОГОМЕРНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: ОПЫТ КАЗАХСТАНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ…………………………………………………………………………………………….37
Бейсембаева А.Р.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОНЦЕ XVII – СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКОВ: НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ………………………………………………………….52
Беркинбаев О.У.
АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ В СЕРЕДИНЕ XVIII ВЕКА………67
Жуматай С.
ПРИНЦИПЫ И ХОД ПРИНЯТИЯ РОССИЙСКОГО ПРОТЕКТОРАТА АБУЛМАМБЕТОМ И АБЫЛАЕМ (1740 г.) И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ………………………………………………………………………………………83
Кабульдинов З.Е.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУЛТАНА СУЛТАНМАМЕТА (30–50 ГОДЫ XVIII ВЕКА)……………………………………………………………………………………………………...94
Кали А.Б.
ИЗ ИСТОРИИ ЗАСЕЛЕНИЯ ТАТАР СЕМИРЕЧЬЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА…………………………111
Куанбай О.
ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СУЛТАНА АБЛАЯ В ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЕ (30–40-е годы XVIII ВЕКА)……………………………………………………………………………………………………..124
Конырова А.М.
ПОЛИТИКА РУСИФИКАЦИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ (НАЧАЛО XX ВЕКА)….142
Рахимова К.Д., Батырхан Б.Ш.
РОЛЬ МУХАММЕДА АЛИ ФОРУГИ В ФОРМИРОВАНИИ НОВОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СРЕДЫ В ИРАНЕ……………………………………………………………...……………………………...….154
РОЛЬ АБЫЛАЯ В УСТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА С РОССИЕЙ В 1730–1750-Х ГГ………………………………………………...…………………………………...169
Токболат С.Т., Джурсунбаев Б.А., Жубанышов Б.Т.
ПОХОД ПО СТЕПИ: РОЛЬ КАЗАХОВ МЛАДШЕГО ЖУЗА В ХИВИНСКОМ ПОХОДЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ 1839 ГОДА……………………………………………………………...……………………………………...…184
Торайгыров Е.М.
КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ, ДИНАСТИЙНЫЕ И ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ………202
Мухатова О.Х., Доскараева А.А., Сисенбаева А.А.
ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ВЗГЛЯДЫ ОТЫНШЫ АЛЬЖАНОВА………………………….…218
Ноури М., Жеңіс Ж., Ализаде
ИРАНСКИЕ КАЗАХИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ 1930-Х ГОДОВ С МАНГЫСТАУ: СО ВРЕМЕН РЕЗА ШАХА ДО НАШИХ ДНЕЙ……………………………………………………………………………………………...…234

АНТРОПОЛОГИЯ

Досымбетов Н.А.
КУЛЬТУРА ЗЕМЛЕДЕЛИЯ КАЗАХОВ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКАХ (ОПЫТ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)……………………………………………………………………………………….…..247
Сейтхан Ш.
МОНГОЛЬСКИЕ КЛЕЙМА ДЛЯ ЛОЩАДЕЙ И ТРАДИЦИИ ДЕЛАТЬ КЛЕЙМА………………………………..261

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Akhmetova Zh., Egamberdiyev M., Abikey A.
FROM THE HISTORY OF NATIONAL-TERRITORIAL DEMARCATION OF TURKESTAN………….………………...7
Satbay T., Zholdassuly T.
THE ACTIVITIES OF THE UNION OF CINEMATOGRAPHERS OF KAZAKHSTAN IN THE POSTWAR YEARS (1946–1970)…………………..……………………..………………………………………………………………...……….24

HISTORY

Abdykulova G., Tolenova Z.
MULTIFACETED SOURCES OF EVERYDAY HISTORY: THE EXPERIENCE OF KAZAKHSTANI RESEARCH……………………………………………………………………………………………………….…….37
Beisembayeva A.R.
CERTAIN ASPECTS OF THE KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS IN THE LATE XVII – MIDDLE XVIII CENTURIES: BASED ON ARCHIVAL SOURCES………………………………………………………………………………….……..52
Berkinbayev O.U.
ABYLAI AND HIS RELATIONSHIP WITH THE MANCHU DYNASTY IN THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY…………………………………………………………………………………………………….…..67
Zhumatay S.
PRINCIPLES AND COURSE OF THE ADOPTION OF THE RUSSIAN PROTECTORATE BY ABULMAMBET AND ABYLAI (1740) AND ITS CONSEQUENCES……………………..…………………….…………………….………83
Kabuldinov Z.E.
SOME ASPECTS OF THE LIFE AND WORK OF SULTAN SULTANMAMET (1730s–1750s)……………..………….94
Kali A.B.
FROM THE HISTORY OF THE TATAR SETTLEMENT TO ZHETYSU IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY……………………………………………………………………………………………………...111
Kuanbay O.
DIPLOMATIC POLICY OF SULTAN ABLAI IN THE BORDER AREA (1730s–1740s)……………………………….124
Konyrova A.
RUSSIFICATION POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIELD OF EDUCATION (EARLY 20th CENTURY)……………………………………………………………...…………….……………….142
Rakhimova K., Batyrkhan B.
THE ROLE OF MUHAMMAD ALI FOROUGI IN THE FORMATION OF A NEW INTELLECTUAL ENVIRONMENT IN IRAN…………………………………………………………...……………………………………………..…..154
Ryskulov T.
THE ROLE OF ABYLAI IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF TRADE RELATIONS BETWEEN THE KAZAKHS OF THE MIDDLE ZHUZ AND RUSSIA IN THE 1730S–1750S…………………………………….………169
Tokbolat S., Dzhursunbayev, Zhubanyshov B.
CAMPAIGNING ACROSS THE STEPPE: THE VITAL ROLE OF THE JUNIOR ZHUZ KAZAKHS IN IMPERIAL RUSSIA'S 1839 KHIVA CAMPAIGN……………………………………………………………...………...……….184
Toraigyrov Y.M.
KAZAKH-JUNGAR DIPLOMATIC, DYNASTY AND TRADE RELATIONS…………………………………...………202
Mukhatova O. Kh., Doskarayeva A.A., Sisenbayeva A.A.
EDUCATIONAL ACTIVITIES AND VIEWS OF OTYNSHY ALZHANOV……………………………………….……218
Nouri M., Zhengis Zh., Alizade
THE RESETTLEMENT OF KAZAKHS FROM THE MANGISTAU REGION TO IRAN IN THE 1930-s FROM THE TIME OF REZA SHAH TO THE PRESENT DAY…………………………………………………………………..…….234

ANTHROPOLOGY

Dossymbetov N.A.
AGRICULTURAL CULTURE OF KAZAKHS IN FOLKLORE DATA (EXPERIENCE OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH)……………………..……………………………………………………………………………….……….247
Syeitkhan Sh.
TYPES OF BRANDS (TAMGA) USED BY MONGOLIANS ON HORSES AND THE BRANDING TRADITIONS………..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..……………………...261

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми

журналы 2024. 11 (1)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Копеева С.Ж.

Жарияланған күні: 25.03.2024.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетіШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй